

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 330.341.4

Н. І. Дучинська, Ю. М. Чайка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ ФАКТОРІВ СТРУКТУРНИХ ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто вітчизняні і зарубіжні теорії структурного розвитку. У відповідності з ними виділено фактори структурних трансформацій національної економіки. Запропонована факторна модель структурних трансформацій економіки. Вона представлена рушійними силами структурних змін і двома групами факторів, які впливають на структурні зміни безпосередньо опосередковано, шляхом впливу на фактори попереднього рівня.

Ключові слова: рушійні сили структурних трансформацій, причини структурних змін, інтенсивність структурних змін, циклічність економічного розвитку, науково-технічний прогрес, структури зовнішнього середовища.

В статье рассмотрены отечественные и зарубежные теории структурного развития. Согласно им выделены факторы структурных трансформаций национальной экономики. Предложена факторная модель структурных трансформаций экономики. Она представлена движущимися силами структурных изменений и двумя группами факторов, которые воздействуют на структурные изменения непосредственно и опосредовано, путем воздействия на факторы предыдущего уровня.

Ключевые слова: движущие силы структурных трансформаций, причины структурных изменений, интенсивность структурных изменений, цикличность экономического развития, научно-технический прогресс, структуры внешней среды.

The article deals with domestic and foreign theories about structural development. According to them we highlighted the factors of structural transformation of national economy. A factor model of structural transformation of the economy was offered. It is represented by the driving forces of structural change and two groups of factors that affect the structural change directly and indirectly, by affecting the level of the previous factors.

Keywords: driving forces of structural transformations, causes of structural changes, the intensity of structural changes, the cyclical economic development, scientific and technological progress, the outer structure of the medium.

Постановка проблеми. У складній економічній ситуації, що сформувалася в Україні, науковці обговорюють шляхи стабілізації економіки. Ефективність розвитку національної економіки та добробут її громадян значною мірою залежать від структурних змін економіки. В свою чергу, швидкість та особливості структурних змін національної економіки обумовлюються факторами структурних трансформацій, дослідженню яких присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурні особливості економіки України, шляхи та перспективи її подальшого розвитку досліджуються вітчизняними науковцями. Науковці під керівництвом О.І. Амоші розглядають особливості структурних змін в Україні та в світовій практиці [1]. Науковий колектив на чолі з В.М. Гєсцем, досліджує взаємозв'язок структурних трансформацій та економічного розвитку [2], Ю.В. Кіндзерський та Л.І. Федулова аналізують особливості структурно-технологічної модернізації промисловості України [3; 4].

Невирішені складові загальної проблеми. В зазначених роботах визначаються окремі причини структурних трансформацій проте ця проблема потребує комплексного дослідження і системного визначення факторів структурних змін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є виявлення факторів структурних змін згідно теорій економічного розвитку та розробка факторної моделі структурного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо еволюцію теорій структурного економічного розвитку та визначимо фактори структурних змін згідно кожної з них.

Найбільшого поширення у вітчизняній економічній думці серед теорій розвитку набув формаційний підхід, розроблений К. Марксом та Ф. Енгельсом [5, с. 10, 191]. Згідно нього основними елементами економічної системи є продуктивні сили (особистий фактор, засоби та предмети праці) та виробничі відносини. Суспільний розвиток представлено у вигляді п'яти формацій: первинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної. Рушійною силою економічного розвитку є протиріччя, що виникає між продуктивними силами та виробничими відносинами.

На противагу марксистському підходу, на Заході розповсюдження отримав підхід розвитку цивілізацій. В. Ростоу виділив шість етапів розвитку суспільства: традиційне суспільство; визрівання передумов для стрибка; потяг до самопідтримуючого зростання; перехід до технологічної зрілості; еру масового споживання та стадію пошуку шляхів якісного поліпшення життя умов людини. В якості основних умов розвитку вбачав мобілізацію внутрішніх та зовнішніх заощаджень, враховував зміни суспільних потреб, однак не визначав причини цих змін [6, с. 422].

Концепцію нового індустріального суспільства висунув Дж.К. Гелбрейт, згідно з якою основним фактором розвитку виробництва є «найбільш рідкісний» фактор: в аграрному суспільстві – це земля, в індустріальному – капітал, а в новому індустріальному – інженерно-управлінські знання. В своїх роботах він відмічав вплив науки, техніки, нових технологій на соціальну структуру суспільства і загальний розвиток економіки. Окрім економічних факторів, також враховував вплив соціальних, політичних, психологічних, морально-етичних факторів [7].

Галузеві особливості структурного розвитку відображені у працях К. Кларка, Ж. Фурастьє, Д. Белла. К. Кларк охарактеризував економічну систему як сукупність трьох секторів, а розвиток економіки – у вигляді трьох послідовних стадій: аграрної, промислової та стадії переважного зростання сектора послуг. Вважаючи, що продуктивність праці має властивість зростати в сільському господарстві й послугах повільніше, ніж у промисловості він правильно передбачив напрямки структурних змін, проте більш високу ефективність та прибутковість промисловості США вбачав не в науковій організації праці, менеджменті та технологічному удосконаленні виробництва, а у великих масштабах виробництва, обумовлених більш ємним внутрішнім ринком. В якості визначального фактору розвитку визначені інвестиції [8, с. 144].

Переміщення активного населення з первинного у вторинний і третинний сектори відзначав і французький економіст Ж. Фурастьє. Він прогнозував утворення «суспільства споживання», за якого у третинному секторі буде задіяно 85 % активного населення, у вторинному – 10 % і первинному – 5 %. На його думку, та-

кий перехід відбудеться під впливом науково-технічного прогресу, завдяки зниженню цін на продукцію першого та другого секторів. Ж. Фурастьє вважав, що споживання залежить від виробництва тільки в короткому періоді, а в довгому – відбувається зворотний процес і домінуючим чинником змін економічної структури стає споживання. Нові пропорції між секторами встановлюються внаслідок криз, під час яких ліквідуються надлишки продукції першого й другого секторів. Запобігти кризовим ситуаціям, на думку автора, можливо завдяки більш точному пристосуванню структури виробництва до структури споживання [9, с. 113].

На основі трисекторної моделі економіки К. Кларка і Ж. Фурастьє Д. Белл у книзі «Пришестя постіндустріального суспільства» (1973 р.) передбачив розвиток економіки на постіндустріальній стадії. Згідно з його роботами, постіндустріальному розвитку притаманні такі риси як: 1) зменшення частки виробництва та зростання частки послуг; 2) високі темпи розвитку мікроелектроніки, комп'ютерної технології, квантової електроніки, молекулярної біології та інших наукоємних технологій; 3) розповсюдження у якості основних ресурсів знань та інформації; 4) становлення основної професійної групи – класу технічних фахівців. Д. Белл передбачав виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступатимуть як консультанти, експерти та технократи [10, с. 110–115].

Теорія постіндустріального суспільства має багато позитивних моментів. Д. Белл використав багатофакторний підхід до суспільного розвитку, у межах якого врахував галузеві зміни, зміни у власності та галузях науки. Причини цих змін, на його думку, криються у швидких темпах технологічного і господарського розвитку. Однак автор не визначив критерію, на підставі якого можна стверджувати про трансформацію індустріального суспільства до постіндустріального, тому його теорія лише констатувала соціальні зміни, що відбувалися [10].

Багато прихильників серед американських теоретиків розвитку отримало пояснення структурних трансформацій, запропоноване А. Льюїсом [11, с. 82–87]. У середині 50-х рр. він створив двосекторну модель структурних перетворень, відповідно до якої економіка поділена на аграрний та промисловий сектори. Перший сектор характеризується надлишком робочої сили і примітивними знаряддями праці. У той час як другий поглинає робочу силу, що надходить із сільськогосподарства, і за рахунок цього здійснюється процес модернізації економіки, зміцнюється її індустріальне ядро. У свою чергу, це вимагає додаткових інвестицій для створення основних факторів у промисловості та для залучення до неї додаткової, більш кваліфікованої робочої сили. Головними стимулами переміщення трудових ресурсів із села до міста виступає висока заробітна плата у промисловості порівняно з сільським господарством, різниця між якими, згідно з моделлю Льюїса, складає не менше, ніж 30% та значно кращі соціально-побутові умови життя у місті.

За даною моделлю, процес структурної трансформації, самопідтримуюче зростання та збільшення зайнятості в індустріальній сфері триватимуть доти, доки вся надлишкова робоча сила аграрного сектора не буде застосована в галузях промисловості. На такій фазі встановлюється певна галузева рівновага, завершується основна структурна перебудова економіки, частка ВВП буде створюватися переважно у промисловості, сили набиратимуть ті джерела та фактори економічного зростання, які здебільшого мають якісний характер та пов'язані з впровадженням науково-технологічних досягнень, сучасним менеджментом, маркетингом, комп'ютерно-інформаційними системами [11, с. 82–87].

Теорію структурних трансформацій А. Льюїса значно розширив і доповнив гарвардський економіст Х. Ченері [11, с. 87–88]. Він розглянув три типи структур: загальноекономічну, індустріальну та інституціональну. Згідно з його поглядами, структура слаборозвинених країн спочатку наближається до економічних струк-

тур найбільш розвинених країн «третього світу», а надалі структурні трансформації орієнтуються на загальносвітові тенденції та систему міжнародного поділу і кооперації праці. Х. Ченері виділив внутрішні і зовнішні причини економічного зростання та структурних змін, які поділив на економічні та інституціональні. До економічних причин структурних змін були віднесені ресурсний потенціал, кількість населення, його освітній рівень, розмір території, обсяг внутрішнього ринку, історичні традиції, які за сприятливих умов виступають чинниками економічного розвитку, в протилежному – його обмеженнями. Інституціональні фактори та обмеження, пов'язані з наявністю розвинутої системи політичних, правових й ринкових інститутів, що дають змогу здійснювати відповідну економічну політику. Подібним чином розглядаються зовнішні джерела обмеження, серед яких головним є доступ до іноземних інвестицій, технологій та ринків [11, с. 87–88].

Нерівномірне відтворення розвитку країн та районів, диспропорції в економічному зростанні, розкриває теорія регіонального розвитку Дж. Фрідмана. Згідно з нею, країни та регіони відносять до різного рівня ієрархії, серед яких завжди існує більш розвинуте ядро (центр) і пов'язана з ним периферія. У межах ядра під дією НТП концентруються найновіші наукоємні галузі і виробництва, з'являються нові зв'язки, тобто відбувається структурна перебудова економічної бази. Галузі, які з часом перестають відповідати статусу ядра переміщуються до периферії. Ті рутинні галузі, які все ж таки залишилися в центрі, перш за все, це галузі, які обслуговують базові напрямки діяльності, функціонують завдяки робочій силі периферії, відволікаючи з периферії висококваліфікований персонал та, закріплюючи ієрархічні відносини центр – периферія. Зверхність ядра над периферією пояснюється низкою чинників: з одного боку, ядро постійно модернізується, удосконалюється завдяки максимальному доступу до інформації, зв'язків, контактів; з іншого – послаблюється периферія, спрямовуючи різноманітні ресурси до центру [12, с. 14–16].

Особливості структурного розвитку досліджувалися і в роботах радянських та сучасних вітчизняних і російських економістів. Згідно з концепцією «довгих хвиль» М. Д. Кондратьєва, циклічний розвиток економіки визначає не тільки загальний стан і динаміку виробництва, а ще й час прояву тих чи інших аспектів структурних зрушень. Промисловий цикл викликає зміни у складі продуктивних сил, перехід економіки на більш високий рівень розвитку. Завдяки йому відбувається оновлення техніки та технології, які замінюються новими, більш удосконаленими, відбувається руйнування підприємств, які не задовольняють новим вимогам, оновлюється продукція, змінюються зв'язки та структура господарств на національному й інтернаціональному рівні. В умовах циклічної кризи, визначаються галузі та види товарів, які втрачають можливість подальшого розвитку та програють у міжгалузевої конкуренції. Найбільш істотні зміни продуктивних сил, «радикальні зміни виробництва», відбуваються під час фаз піднесення, які формуються завдяки наявності вільного грошового капіталу і низьких відсотків [13, с. 64–66].

Детальніше структурні зміни досліджувалися у роботах послідовників М. Д. Кондратьєва. Відомі дослідники «довгих хвиль» С. М. Меншиков та Л. А. Клименко вважають, що фази спаду та кризи «довгих хвиль» поєднуються зі структурними кризами, які характеризуються періодами відмирання старих технологій галузей та зародженням нових, які розвиваються досить швидко, незважаючи на несприятливу кон'юнктуру. Доки частка нових галузей у суспільному продукті невелика, на темпи зростання всієї економіки найбільше впливають старі галузі, що знаходяться у занепаді. Збільшення частки нових виробництв сприяє підвищенню загальних темпів росту економіки. Головними факторами змін галузевої структури економіки автори вважають технологію і склад кінцевого продукту, перш за все, капітальних вкладень, державного та особистого споживання. З їх точки зору структурна криза виникає тоді, коли стара структура еко-

номіки перестає відповідати вимогам суспільного попиту та вступає у конфлікт із новими технологіями [14, с. 86–97]..

Теорія «довгих хвиль Кондратьєва» отримала подальший розвиток і у роботах німецького економіста Е. Хенделера, який стверджує, що розвиток отримують галузі з найбільш високою прибутковістю, продуктивністю та темпами зростання, а продуктивність залежить від технічних нововведень. Посилаючись на М. Д. Кондратьєва, він доводить, що будь-який спосіб виробництва у визначений момент підходить до межі свого розвитку, і подальше економічне зростання стає неможливим. Це змушує проводити наукові дослідження в різних сферах виробництва, і зрештою, призводить до створення нових технологій і нової техніки. Для ефективного їх використання суспільство повинно максимально швидко реорганізувати свої структури: методи менеджменту, виробничі методи, область досліджень, інфраструктуру, політичні пріоритети. На думку автора, нова структура почне формуватися тільки за умови відповідності соціально-економічної системи новим техніко-економічним формуванням та системам засобів і механізмів її регулювання, що допоможуть створити нову галузеву та територіальну структуру економіки [15, с. 3–5].

Згідно з роботами Й. Шумпетера, економічний розвиток постає як циклічний рух від однієї рівноваги до іншої, а рівновага є вихідним станом економічної динаміки. Порушення, а потім і відновлення нової рівноваги відбувається завдяки новим способам «комбінаціям» більш ефективного використання наявних ресурсів для виробництва капітальних та некапітальних благ, завдяки нововведенням. Реалізатором нововведень є підприємець, який використовує більш ефективні форми використання обмежених ресурсів, завдяки чому він отримує надлишковий прибуток, який з часом зменшується у зв'язку з впровадженням нової техніки і нових технологій іншими фірмами. Новаторське використання факторів виробництва формується за умови кризи та застою. Саме криза є точкою зміни суспільства, переходу від кризи до економічного піднесення [16, с. 159–171].

Особливості розвитку технологічної структури виявлені у роботі С. Глазьева. Згідно з його концепцією, технологічна структура національної економіки може бути представлена технологічними укладами, що характеризують технологічні сукупності, об'єднані на основі єдиної технології. Техніко-економічний розвиток, згідно з роботами С. Глазьева, є послідовністю п'яти технологічних укладів, що відповідають «довгим хвилям» М. Д. Кондратьєва й змінюють один одного. У кожній національній економіці одночасно функціонує декілька технологічних укладів, які відрізняються між собою рівнями базової технології або готової продукції. Життєвий цикл технологічного укладу охоплює період приблизно в сто років, а становлення нового технологічного укладу відбувається завдяки впровадженню базисних нововведень. Спочатку розвиток нових технологічних сукупностей спирається на виробничий потенціал попереднього етапу техніко-економічного розвитку, а потім поступово формується відтворювальний контур нового укладу. Насичення суспільних потреб викликає необхідність модифікації продукції базисних виробництв відповідно до споживчих переваг, зниження вартості виробництва та підвищення якості продукції, що обумовлює передумови для формування нового укладу [17, с. 62–70].

Структурні зміни у межах цивілізаційного розвитку охарактеризував Ю. В. Яковець. Згідно з його концепцією, розвиток цивілізації складається з трьох фаз: становлення, зрілості, старезності (дряхлості), кожна з яких проходить етапи піднесення та кризи. Зміни цивілізацій, пов'язані з вичерпанням можливостей та потенціалу цивілізацій, виникненням розриву між зростаючими потребами і все більш обмеженими можливостями їх задоволення. У якості імпульсу структурних перетворень суспільства визнано зростання обсягу й ускладнення структури потреб людини, сім'ї, суспільства. Паралельно зміни охоплюють духовну

сферу: відбувається переворот наукової спадщини, системи цінностей, формується новий суспільний ідеал.

Зміни цивілізацій розпочинаються з кризи потреб та суспільної свідомості (духовного світу). Їх вирішення потребує радикальних змін технологічного, економічного способів виробництва та соціально-політичного устрою. Найбільш інерційною є технологічна база суспільства, бо створення технологічної системи потребує великих засобів, які повинні окупитися, технологія безпосередньо пов'язана з економічною системою, тому радикальні зміни технологічної основи суспільства викликають зрушення в економічному способі виробництва, що проявляється в змінах структури відтворення. В умовах кризи, за рахунок скорочення проміжного, інвестиційного, воєнного, інтелектуального секторів, фондів амортизації та нагромадження, зростає частка споживчого сектора. Виникають якісні зміни у системі виробничих відносин, що забезпечує появу нових форм й засобів привласнення, розподілу, обміну, нових різноманітних форм, що створюються на соціально-політичному рівні [18, с. 51–60].

Детальніше дослідження структурних змін здійснено у роботах О.Ю. Красильникова. Згідно з ними, структурні зрушення представлені, як суттєві зміни внутрішньої будови системи, взаємозв'язків між її елементами, законів даних взаємозв'язків, що призводять до змін основних (інтегральних) системних якостей. Виділені основні внутрішні та зовнішні причини структурних зрушень, серед яких: науково-технічний прогрес, розподіл праці, відносини власності, циклічні процеси в економіці, структурні зрушення світової економіки, економічна політика держави [19, с. 80–82].

Розроблений автором механізм структурних зрушень представлено у вигляді механізму узгодження зрушень в структурі виробництва, розподілу, обміну та споживання зі зрушеннями у структурі потреб. Автор розмежовує первинні та глибинні структурні зрушення. Перші є найбільш рухомими і зазнають впливу будь-яких, у тому числі випадкових, причин. До них віднесено найбільш рухомий організаційно-економічний пласт виробничих відносин, так званий господарський механізм. Глибинні структурні зрушення відображають необоротні зміни економічної структури та структури потреб. Такими є соціально-економічні зрушення, що супроводжуються змінами економічних інтересів та потреб суб'єктів, взаємозв'язків між елементами системи і основних (інтегральних) системних якостей.

Механізм функціонування структурних зрушень О.Ю. Красильников розглядає аналогічно роботі механізмів середнього прибутку, з тією відмінністю, що спонукальним мотивом дій економічних суб'єктів із перерозподілу ресурсів між окремими елементами господарської структури є не тільки бажання отримати більший прибуток, а весь комплекс економічних інтересів і потреб [19, с. 80–85].

Серед великої кількості перелічених причин структурних змін, нами були обрані найважливіші, які є рушійними силами та факторами структурних змін національної економіки. Використовуючи багатофакторний підхід до виявлення причин структурних змін, представимо їх у вигляді трифакторної моделі структурного розвитку національної економіки (рис. 1).

Перший рівень складають фактори, що є рушійними силами структурного розвитку, це суперечності, що виникають між потребами (інтересами) суспільства та здатністю виробництва їх задовольнити, яка залежить від рівня розвитку технологічного способу виробництва та економічних відносин. Так наприклад, постійно зростаюча потреба у мобільному зв'язку стала причиною вдосконалення науки та техніки, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин у сфері зв'язку, які в свою чергу спричинили появу нових можливостей зв'язку (соціальні мережі, вібер, скайп) що водночас стимулювало розвиток галузі мобільного зв'язку.

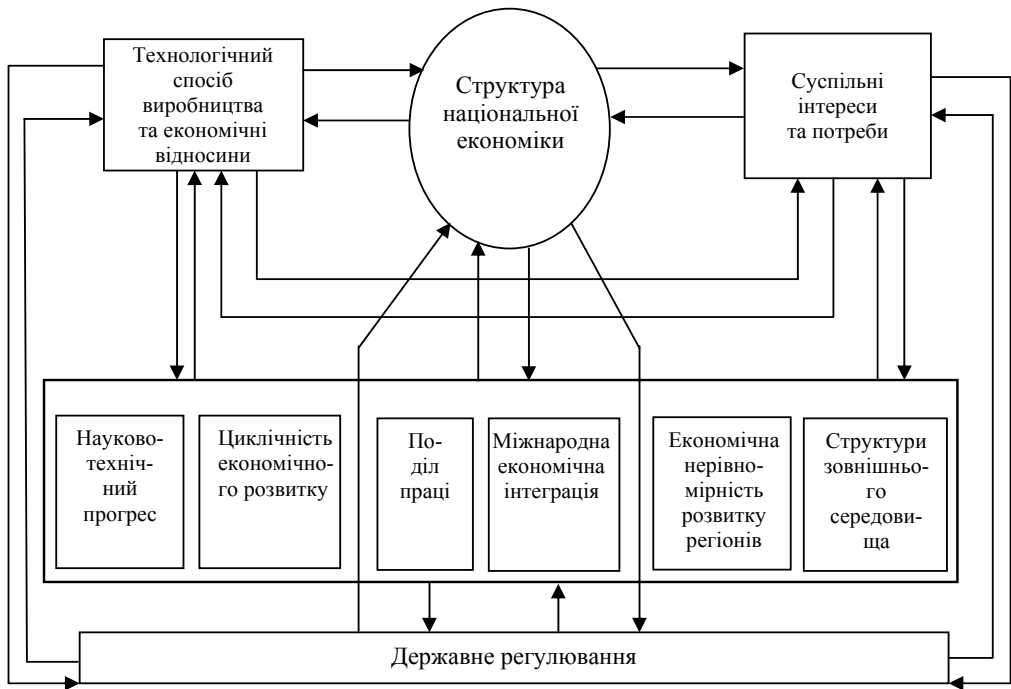

Рис. 1. Факторна модель структурних трансформацій національної економіки

Джерело: розроблено авторами

Інтенсивність структурних змін прискорюється або зменшується залежно від дії факторів другого рівня, таких як поділ праці, науково-технічний прогрес, циклічність економічного розвитку, міжнародна економічна інтеграція, економічна нерівномірність розвитку регіонів, структури зовнішнього середовища (соціальні, політичні, ментальні структури тощо). Визначені фактори можуть впливати на структуру національної економіки безпосередньо, або впливаючи на фактори першого рівня. Наприклад, інтенсивність структурних трансформацій зростає під час кризових процесів, бо найменш ефективні галузі скорочують свою питому вагу у ВВП.

Державна структурна політика – фактор третього рівня, який має можливість змінювати структуру національної економіки, регулюючи активність вищезазначених факторів, або методами прямого вдосконалення структурних змін. Так активізувати розвиток певної галузі держава може зменшивши податкові ставки, застосувавши дотації та субсидії, здійснивши державне замовлення, запропонувавши державне кредитування для підприємств даної галузі.

Між визначеними факторами та структурою національної економіки існують двобічні зв'язки. Економічна структура змінюється під впливом розглянутих факторів і, в той же час, сама впливає на їх розвиток. Велика кількість двосторонніх зв'язків виникає між усіма розглянутими факторами в межах кожного з рівнів та між ними.

Висновки. Таким чином, структурні зміни, завдяки яким вдосконалюється та розвивається структура національної економіки, викликані різними групами факторів: змінами темпів продуктивності праці та структури попиту (К. Кларк); науково-технічним прогресом, зниженням цін на продукцію першого та другого секторів (Ж. Фурастьє); науково-технічною революцією (Д. Белл); більш високою заробітною платою у секторі промисловості порівняно з сільським господарством та кращими соціально-побутовими умовами в місті, ніж в селі (А. Льюїс); ресурс-

ним потенціалом, кількістю населення та розміром території, обсягом внутрішнього ринку; змінами розвинутої системи політичних, правових і ринкових інститутів (Х. Ченері); зверхністю ядра над периферією (Дж. Фрідман); циклічними коливаннями (М.Д. Кондратьєв, С.М. Меншиков, Л.А. Клименко); змінами технологій та складу кінцевого продукту (С.М. Меншиков, Л.А. Клименко); змінами соціально-економічної системи: методів менеджменту, виробничих методів, інфраструктури, політичних пріоритетів (Е. Хенделер); впровадженням базисних нововведень та інституційними змінами (С. Глазьев); науково-технічним прогресом, поділом праці, відносинами власності, циклічними процесами в економіці, структурними зрушення світової економіки, економічною політикою держави (О. Красильников).

Найважливіші серед зазначених причин враховані у трирівневій факторній моделі структурних трансформацій. На основі якої у подальшому будуть здійснені розрахунки впливу кожного з факторів на структурні трансформації.

Бібліографічні посилання

1. Амоша О.І. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України / О.І. Амоша, С.С. Аптекар, М.Г. Білопольський, С.І. Юрій, Б.М. Андрушків. – Донецьк, 2011. – 846 с.
2. Геєць В.М. Структурні зміни та економічний розвиток України / В.М. Геєць, Л.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова. – К.: Експрес, 2011. – 696 с.
3. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації / Ю.В. Кіндзерський. – К., 2013. – 536 с.
4. Федулова Л.І. Технологічна модернізація промисловості України / Л.І. Федулова. – К., 2008. – 472 с.
5. Маркс К. Процесс труда и процесс увеличения стоимости. Сочинения: в 50 т. / К. Маркс, Энгельс Ф. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1960. – Т. 23. – 907 с.
6. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
7. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество / Дж.К. Гэлбрейт; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – 478 с.
8. Критика теорий современных буржуазных экономистов / под. ред. И.Н. Дворкина. – М.: Экономическая литература, 1963. – 213 с.
9. Fourastie Y. Le grand espoir du XX / Y. Fourastie – e siecle. – Paris, 1965. – 287 p.
10. Белл Д. Постиндустриальное общество. Американская модель: с будущим в конфликте / Д. Белл. – М., 1984. – 432 с.
11. Тодаро М.П. Экономическое развитие: учебник / под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина; пер. с англ. – М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.
12. Грицай О.В. Центр и периферия в региональном развитии / О.В. Грицай, Г.В. Иоффе, А.И. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
13. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры: доклады и их обсуждение в Институте экономики / Н.Д. Кондратьев, Д.И. Опарин. – М., 1928. – 288 с.
14. Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу / Л.А. Клименко, С.М. Меншиков. – М.: Межнар. отношения, 1989. – 272 с.
15. Хенделер Э. Конъюнктурные циклы: рынки будущего / Э. Хенделер // Реферативный журнал. – 1998 – № 4. – С. 3–8.
16. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
17. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С.Ю. Глазьев. – М.: ВлаДар, 1993. – 310 с.
18. Яковец Ю.В. История цивилизаций: учеб. пособие / Ю.В. Яковец. – М.: Владос, 1997. – 352 с.
19. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России / О.Ю. Красильников. – Саратов: Научная книга, 2000. – 183 с.

Надійшла до редколегії 26.04.2017